

# Katarzyna Paduch

---

## Pałac w Podhorcach w latach 1865-1939 : stan badań i postulaty badawcze

---

Saeculum Christianum : pismo historyczne 23, 223-231

---

2016

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej [bazhum.muzhp.pl](http://bazhum.muzhp.pl), gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

KATARZYNA PADUCH  
WNHiS UKSW, Warszawa

## PAŁAC W PODHORCACH W LATACH 1865-1939. STAN BADAŃ I POSTULATY BADAWCZE

Pałac w Podhorcach doczekał się wielu opracowań i artykułów, jednakże nie wszystkie aspekty historii rezydencji zostały jeszcze zbadane. Niniejszy artykuł ma na celu przedstawienie stanu badań nad dziejami rezydencji podhoreckiej oraz wskazanie kilku płaszczyzn wymagających dalszych prac badawczych.

### Stan badań

Badacze opracowujący dzieje rezydencji podhoreckiej powinni zwrócić uwagę na kilka pozycji, zarówno tych starszych, jak i nowszych, odnoszących się do dziejów pałacu. Autorem pierwszego opracowania dotyczącego pałacu w Podhorcach był Władysław Kryczyński, który w swym opracowaniu *Zamek w Podhorcach*, wydanym w Złoczowie w 1894 r., przedstawił historię rezydencji oraz zamieścił opis pałacu podhoreckiego<sup>1</sup>. Historia rezydencji została wspomniana w pracach takich badaczy jak Aleksander Czołowski, Adolf Szyszko-Bohusz czy też Tadeusz Szydłowski<sup>2</sup>. W latach dziewięćdziesiątych XX w. Roman Aftanazy, badacz rezydencji kresowych, w opracowaniu *Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej* poświęcił obszerny rozdział rezydencji podhoreckiej<sup>3</sup>.

Z dziedziny historii sztuki na uwagę badaczy zasługuje obszerny artykuł Zbigniewa Bania, w którym autor w pełni analizuje założenie architektoniczne rezydencji<sup>4</sup>. Wspomniany badacz jest również autorem kilku artykułów dotyczących pałacu<sup>5</sup>. Wybitny historyk sztuki Juliusz

<sup>1</sup> W. Kryczyński, *Zamek w Podhorcach*, Złoczów 1894, s. 1-90.

<sup>2</sup> A. Czołowski, *Dawne zamki i twierdze na Rusi Halickiej, Teka Konserwatorska. Rocznik Koła C.C. Konserwatorów Starożytnych Pomników Galicji Wschodniej*, t. 1, Lwów 1892, s. 96-100; tenże, *Zamek w Podhorcach*, „Sztuka: miesięcznik ilustrowany poświęcony sztuce i kulturze”, z. 4/1912, s. 137-152; A. Szyszko-Bohusz, *Podhorce*, „Sztuki Piękne: miesięcznik poświęcony architekturze, rzeźbie, malarstwu, grafice i zdobnictwu, organ Polskiego Instytutu Sztuk Pięknych”, R. 1/1924-1925, s. 149-164; T. Szydłowski, *Ruiny Polski: opis szkód wyrządzonych przez wojnę w dziedzinie zabytków sztuki na ziemiach Małopolski i Rusi Czerwonej*, [Kraków 1919], s. 90-98.

<sup>3</sup> R. Aftanazy, *Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej*, t. 7, Wrocław-Warszawa-Kraków 1995, s. 427-490.

<sup>4</sup> Z. Bania, *Pałac w Podhorcach*, „Rocznik Historii Sztuki”, t. 13/1981, s. 97-170.

<sup>5</sup> Zob. Z. Bania, *Podhorce po 20 latach*, „Zeszyty Archeologiczne i Humanistyczne Warszawskie”, nr 1/2008, s. 11-15; tenże, *Dzieje Pałacu w Podhorcach z XVIII-XX wieku, Ocalić dla przyszłości: Studia ofiarowane profesorowi Ryszardowi Brykowskiemu*, Warszawa 2003, s. 105-112; tenże, *Pojęcie rezydencji w architekturze polskiej XVII i XVIII wieku na przykładzie Podhorców i Brodów, Sztuka Ziemi Wschodniej Rzeczypospolitej XVI-XVIII*, red. J. Lilejko, Lublin 2000, s. 381-391.

Ross jest autorem opracowania dotyczącego kaplicy podhoreckiej<sup>6</sup>. Z dzieł omawiających architekturę warto też zwrócić uwagę na opracowanie autorstwa Oresty Remszyło-Rybaczynskiej zatytułowane *Kształtowanie się i obecny stan spuścizny architektonicznej i artystycznej wsi Podhorce w obwodzie lwowskim*<sup>7</sup>. Wspomnieć należy, iż ogrody podhoreckie doczekały się swoich badaczy w osobach Andrzeja Jankowskiego oraz Doroty Sikory<sup>8</sup>.

Najnowszą pozycją dotyczącą galerii obrazów jest opracowanie autorstwa Jana K. Ostrowskiego oraz Jerzego T. Petrusa zatytułowane: *Podhorce: dzieje wnętrz pałacowych i galerii obrazów*, wydane w Krakowie w 2001 r.<sup>9</sup> Uczni ci przebadali dzieje galerii podhoreckiej oraz podjęli próbę uchwycenia zmian zachodzących w poszczególnych pomieszczeniach rezydencji podhoreckiej na przestrzeni dziejów. Wynik badań zbiorów podhoreckich Jan K. Ostrowski opublikował także w kilku artykułach i opracowaniach<sup>10</sup>. Z kolei informacji na temat biblioteki podhoreckiej należy szukać w książce Jolanty M. Marszalskiej zatytułowanej *Biblioteka i archiwum Sanguszków: zarys dziejów*, która ukazała się w Tarnowie w 2000 r.<sup>11</sup> Natomiast najnowsze ustalenia na temat podhoreckiej kolekcji zbroi znajdują się w dziele *Zbroje z pałacu w Podhorcach* autorstwa Macieja Downara-Dukowicza oraz Jana Śliwińskiego<sup>12</sup>.

Oprócz grupy badaczy (R. Aftanazy, Z. Bania, J.K. Ostrowski, J.T. Petru, J.M. Marszalska, M. Downar-Dukowicz, J. Śliwiński), którzy w swoich opracowaniach przyczynili się do poszerzenia wiedzy o rezydencji podhoreckiej, powstało szereg publikacji noszących charakter stanu badań, jednak nie dodają one nic nowego do historii dziejów pałacu. Przykładem usystematyzowania wiedzy na temat rezydencji podhoreckiej, również w interesującym nas okresie, jest artykuł Kazimierza Bańburskiego oraz Andrzeja Szpunara zatytułowany *Zamek w Podhorcach w posiadaniu Rzewuskich i Sanguszków*, który został opublikowany na łamach „Zamojsko-Wołyńskich Zeszytów Muzealnych”<sup>13</sup>.

<sup>6</sup> J. Ross, *Kaplica zamkowa w Podhorcach*, „Biuletyn Historii Sztuki”, 1/1974, s. 42-53.

<sup>7</sup> O. Remszyło-Rybaczynska, *Kształtowanie się i obecny stan spuścizny architektonicznej i artystycznej wsi Podhorce w obwodzie lwowskim*, „Monument studia i materiały Krajowego Ośrodka Badań i Dokumentacji Zabytków”, 2/2005, s. 443-467.

<sup>8</sup> A. Jankowski, *Ogrody siedemnastowiecznej rezydencji w Podhorcach – wynik badań sondażowych*, „Monument: studia i materiały Krajowego Ośrodka Badań i Dokumentacji Zabytków”, 2/2005, s. 469-477; D. Sikora, *Ogród w Podhorcach*, „Monument: studia i materiały Krajowego Ośrodka Badań i Dokumentacji Zabytków”, 2/2005, s. 415-441.

<sup>9</sup> J.K. Ostrowski, J.T. Petrus, *Podhorce: dzieje wnętrz pałacowych i galerii obrazów*, Kraków 2001, s. 7-189.

<sup>10</sup> Zob. J.K. Ostrowski, *Dzieje galerii podhoreckiej, Rezydencje w średniowieczu i czasach nowożytnych*, red. E. Opaliński, T. Wiślicza, Warszawa 2001, s. 165-187; tenże, *Pałac w Podhorcach, Kresy bliskie i dalekie*, Kraków 1998, s. 96-105; tenże, *Pokój Zielony w pałacu Podhoreckim – XVIII-wieczne Muzeum Szymona Czechowicza*, w: *Artes atque humaniora: studia Stanisłao Mossakowski sexagenario dicata*, red. A. Rottermund, Warszawa 1998, s. 343-351.

<sup>11</sup> J.M. Marszalska, *Biblioteka i archiwum Sanguszków: zarys dziejów*, Tarnów 2000, s. 7-204.

<sup>12</sup> M. Downar-Dukowicz, J. Śliwiński, *Zbroje z pałacu w Podhorcach*, Poznań 2013, s. 1-411.

<sup>13</sup> K. Bańburski, A. Szpunar, *Zamek w Podhorcach w posiadaniu Rzewuskich i Sanguszków*, „Zamojsko-Wołyńskie Zeszyty Muzealne”, t. 2/2004, s. 139-153.

## Właściciele rezydencji i ich wpływ na losy pałacu

W 1865 r. pałac w Podhorcach przeszedł w posiadanie rodziny Sanguszków. Książę Władysław Hieronim Sanguszko (1803-1870)<sup>14</sup> wraz z małżonką Izabelą z Lubomirskich (1808-1890)<sup>15</sup> zakupili pałac od Leona Rzewuskiego (1808-1869)<sup>16</sup>. Umowę kupna sprzedaży zawarto 4 października 1865 r.<sup>17</sup> Jak zauważają badacze rezydencji, w umowie Leon Rzewuski<sup>18</sup>, w celu zapewnienia zbiorom podhoreckim należytej ochrony, umieścił klauzulę, w której nowy właściciel zobowiązał się przeznaczać pieniądze pochodzące z dóbr podhoreckich na utrzymanie, konserwację oraz powiększanie zbiorów<sup>19</sup>. Wydaje się, iż żadnemu z dotychczasowych badaczy nie udało się dotrzeć do umowy kupna-sprzedaży pałacu podhoreckiego. Nie można wykluczyć, iż dokument ten przebadali niegdyś Aleksander Czołowski, Władysław Kryczyński oraz Edward Chwałewik. Autorka niniejszego artykułu podjęła próbę odnalezienia wspomnianego dokumentu, jednak na razie starania te nie przyniosły rezultatu. Dokument mógłby ukazać, jakie szczegółowe przepisy dotyczące pałacu oraz zbiorów podhoreckich zawarto w tej umowie<sup>20</sup>.

W dwa lata po zakupie pałacu w Podhorcach Władysław Hieronim Sanguszko przekazał go swojemu najmłodszemu synowi Eustachemu Stanisławowi Sanguszcze (1842-1903)<sup>21</sup>. Przekazanie pałacu odbyło się na podstawie umowy zawartej 20 września 1867 r.<sup>22</sup> Książę Eustachy Stanisław Sanguszko przeprowadził w pałacu kosztowne prace remontowe, próbu-

<sup>14</sup> Władysław Hieronim Sanguszko (1803-1870) – polityk, latyfundysta, uczestnikiem powstania listopadowego. Był członkiem Izby Panów w Wiedniu, w 1867 r. otrzymał nominację na rzeczywistego radcę stanu. Zmarł dnia 15 kwietnia 1870 r. w Cannes we Francji; S. Kieniewicz, *Sanguszko Władysław Hieronim (1803-1870)*, w: *Polski Słownik Biograficzny* (dalej PSB), t. 34, red. H. Markiewicz, Wrocław-Kraków-Warszawa 1992-1993, s. 514-517.

<sup>15</sup> Izabela z Lubomirskich Sanguszkowa (1808-1890) – działaczka społeczna. Była córką Henryka Lubomirskiego i Teresy z Czartoryskich. Założycielka Towarzystwa Dobroczynności w Tarnowie (1 X 1843 r.) oraz ochronki w Tarnowie. Z małżeństwa z Władysławem Hieronimem Sanguszką miała trzech synów: Romana Damiana (1832-1917), Pawła Romana (1834-1876) oraz Eustachego Stanisława (1842-1903), a także córki: Jadwigę (1830-1918) i Helenę (1836-1891). Zmarła 8 marca 1890 r. w Tarnowie. J.M. Marszałska, *Sanguszkowa z Lubomirskich Izabela (1808-1890)*, PSB, t. 34, red. H. Markiewicz, Wrocław-Kraków-Warszawa 1992-1993, s. 521-522.

<sup>16</sup> R. Aftanazy, op. cit., s. 430.

<sup>17</sup> *Kontrakt kupna sprzedaży między J.O. Władysławem księciem Sanguszką z jednej strony a J. O. Eustachym księciem Sanguszką z drugiej strony 20 września 1867 r.*, Sanguszko Eustachy. Dobra podhoreckie, dzierżawa, kontrakty kupna-sprzedaży 1866-1867, Archiwum Narodowe w Krakowie (dalej ANKr), Archiwum Sanguszków (dalej Arch. Sang.), sygn. Podh. IV/XVI, nr 2.

<sup>18</sup> Leon Rzewuski (1808-1869) – publicysta chrześcijańsko-społeczny. Syn Waclawa „Emira” Rzewuskiego oraz Rozalii z Lubomirskich Rzewuskiej. Uczestnik powstania listopadowego. Działał w Towarzystwie Naukowym Krakowskim, a także współpracował z Hotelem Lambert w Paryżu. W 1850 r. ożenił się z Taidą Małachowską (1820-1911). Zmarł bezpotomnie dnia 21 X 1869 r. w Krakowie. A. Hanaka, *Leon Rzewuski kustosz kolekcji w Podhorcach*. „Muzealnictwo”, 48/2007, s. 71-74; S. Kieniewicz, *Rzewuski Leons (Leon) (1808-1869)*, PSB, t. 34, red. H. Markiewicz, Wrocław-Warszawa-Kraków 1992-1993, s. 127-130.

<sup>19</sup> S. Kieniewicz, *Rzewuski Leons...*, s. 129; W. Kryczyński, op. cit., s. 33-37; A. Hanaka, op. cit., s. 74-75; A. Czołowski, *Zamek w...*, s. 145.

<sup>20</sup> W. Kryczyński, op. cit., s. 33-37; A. Czołowski, *Zamek w...*, s. 145; E. Chwałewik, *Zbiory Polskie*, t. 2, Warszawa-Kraków 1927, s. 68.

<sup>21</sup> Eustachy Stanisław Sanguszko (1842-1903) – marszałek krajowy, namiestnik Galicji. Popierał powstanie styczniowe 1863 r. W 1873 r. został wybrany posłem na Sejm Krajowy oraz do Rady Państwa w Wiedniu. Natomiast od 1879 r. był członkiem Izby Panów. W 1895 r. mianowany przez cesarza Austro-Węgier, Franciszka Józefa I, namiestnikiem Galicji. W 1895 r. ożenił się z Konstancją z Zamoyskich (1864-1946). Zmarł na chorobę płuc dnia 2 IV 1903 r. w Bozen Gries w Tyrolu. S. Kieniewicz, *Sanguszko Eustachy Stanisław (1842-1903)*, PSB, t. 34, red. H. Markiewicz, Wrocław-Kraków-Warszawa 1992-1993, s. 478-480.

<sup>22</sup> *Kontrakt kupna sprzedaży między J.O. Władysławem księciem Sanguszką...* nr 2.

jąc przywrócić mu dawną świetność. Wymieniono wówczas m.in. belki stropowe pierwszego piętra oraz odrestaurowano mury zewnętrzne. W 1878 r., wykorzystując nowe kamienne płyty, wyremontowano dawne kazamaty. W archiwum podhoreckim znajduje się dokument *Zanotowanie najważniejszych robót koło zamku podhoreckiego* pochodzący z lat 1869-1887, potwierdzający przeprowadzone prace remontowe. Szczegółowe informacje na temat omawianego zagadnienia znajdują się również w *Kronice podhoreckiej* sporządzonej w latach 1876-1906. Badacze rezydencji nie wykorzystują w pełni znajdujących się w tych dokumentach informacji<sup>23</sup>.

W 1903 r., po śmierci księcia Eustachego Stanisława Sanguszki, majątek odziedziczył jego jedyny syn Roman Władysław Sanguszko (1901-1984)<sup>24</sup>. W niewielkim stopniu pozostają przebadane działania wspomnianego księcia Romana Władysława względem rezydencji. Wiadomo, iż przyczynił się znacząco do odbudowy pałacu w Podhorcach. Według jego koncepcji w pałacu miał powstać ośrodek dla historyków sztuki. Sanguszko urządzał także w Wierzchosławicach k. Tarnowa oraz w Podhorcach letnie kolonie dla studentów Szkoły Sztuk Pięknych w Warszawie<sup>25</sup>.

Po śmierci męża Eustachego Stanisława księżna Konstancja z Zamoyskich Sanguszkowa (1864-1946)<sup>26</sup> przejęła opiekę nad majątkiem podhoreckim. Jednym z doskonale przebadanych aspektów działalności księżnej wobec rezydencji podhoreckiej było wsparcie opracowania monografii zbioru pamiątek historycznych pałacu, którą miał przygotować zespół pracujący pod przewodnictwem prof. Mariana Sokołowskiego, przewodniczącego Komisji Historii Sztuki PAU. Podczas prac zespołu w latach 1909-1910 powstała również dokumentacja fotograficzna pałacu. Szczegółowe działania podjęte przez księżną przedstawiła w swoich artykułach Angela Z. Sołtys<sup>27</sup>.

Wspomniana badaczka zwróciła również uwagę środowiska naukowców artykułem *Archiwalia Sanguszków w zbiorach Archiwum Diecezjalnego w Tarnowie*, w którym wskazała na obszerną korespondencję oraz dokumentację rodziny Sanguszków przechowywaną

<sup>23</sup> Por. K. Bańburski, A. Szpunar, op. cit., s. 150; W. Kryczyński, *Zamek...*, s. 37; J.K. Ostrowski, J.T. Petrus, op. cit., s. 39; Z. Bania, *Dzieje pałacu...*, s. 111; *Kronika Podhorecka 1876-1906*, ANKr, Arch. Sang., sygn. Podh. II 185, s. 6-11; *Zanotowanie najważniejszych robót koło zamku Podhoreckiego z lat 1869-1887*, Inwentarz rysunkowy zamku w Podhorcach (sporządzony przez Leona Rzewuskiego) 1859, ANKr, Arch. Sang., sygn. Podh. II 158, s. I-IV.

<sup>24</sup> Roman Władysław Stanisław Andrzej Sanguszko (1901-1984) – ziemianin, hodowca koni arabskich. Jedyny syn księcia Eustachego Stanisława i jego żony Konstancji z Zamoyskich. Książę Roman Władysław wymieniany był na trzydziestym miejscu w rankingu ówczesnie najbogatszych ziemian. W 1937 r. ożenił się z Wandą z Turzańskich 1v° Krynicką (1894-1937). Podczas II wojny światowej książę przebywał m.in. w Paryżu i Rzymie. Ostatecznie zamieszkał w Sao Paulo w Brazylii, tam też zmarł dnia 26 IX 1984 r. A. Biernacki, *Sanguszko Roman Władysław Stanisław Andrzej (1901-1984)*, PSB, t. 34, red. H. Markiewicz, Wrocław-Kraków-Warszawa 1992-1993, s. 509-510; R. Aftanazy, op. cit., s. 430.

<sup>25</sup> A. Biernacki, op. cit., s. 509.

<sup>26</sup> Konstancja Anna Maria Sanguszkowa z Zamoyskich (1864-1946) – była szóstym potomkiem Stanisława Kostki Zamoyskiego i Róży Marii z Potockich. W wieku trzydziestu jeden lat poślubiła Eustachego Stanisława Sanguszkę. Podczas II wojny światowej Konstancja z Zamoyskich przebywała w Gumniskach. W 1945 r. została usunięta z majątku rodzinnego i zamieszkała w budynku sufragani tarnowskiej. Księżna zmarła 15 maja 1946 r. w Tarnowie; A.Z. Sołtys, *Archiwalia sanguszkowskie w zbiorach Archiwum Diecezjalnego w Tarnowie*, w: *Wokół Sanguszków: dzieje-sztuka-kultura. Materiały I Ogólnopolskiej Konferencji Naukowej 29-30 czerwca 2006, Ratusz, Muzeum Okręgowe w Tarnowie*, Tarnów 2007, s. 9-12; J. Bochenek, *Katedra w Okresie Okupacji*, Tarnów 1974, s. 18.

<sup>27</sup> A.Z. Sołtys, *Klischee z Podhorzec*, „Spotkania z Zabytkami”, 1/1997, s. 13-15; też, *Dokumentacja fotograficzna pałacu w Podhorcach w zbiorach tarnowskich*, „Dagerotyp”, 10/2001, s. 44-52.

we wspomnianym archiwum diecezjalnym<sup>28</sup>. Autorka niniejszego artykułu przychyliła się do powyższego postulatu, a także wskazuje, iż obszerna korespondencja przedstawicieli rodziny Sanguszków oraz dokumentacja majątkowa znajduje się w Archiwum Narodowym w Krakowie (oddział na Wawelu). Szczegółowe przeanalizowanie informacji znajdujących się w korespondencji Konstancji z Zamoyskich Sanguszkowej pozwoliłoby w szerokim spektrum pokazać działalność księżnej wobec rezydencji podhoreckiej<sup>29</sup>.

Drugi, ale nie w pełni przebadany aspekt działalności Konstancji z Zamoyskich Sanguszkowej to opieka i powiększanie księgozbioru podhoreckiego. Szczegółowe informacje na temat powyższego zagadnienia można znaleźć we wspomnianej wcześniej publikacji Jolanty M. Marszalskiej, będącej próbą monografii wszystkich trzech bibliotek rodziny Sanguszków<sup>30</sup>.

### Zbiory podhoreckie

Ostatni właściciel pałacu w Podhorcach z rodziny Rzewuskich nadał rezydencji charakter muzealny. Tak więc w momencie zakupu pałacu przez Władysława Hieronima Sanguszkę rezydencja podhorecka stanowiła już swoiste muzeum. W Podhorcach znajdowała się galeria obrazów, zbrojownia oraz biblioteka. W 1887 r. Władysław Kryczyński sporządził inwentarz galerii podhoreckiej, spisując dzieła znajdujące się na pierwszym piętrze pałacu. Według spisów w pałacu znajdowało się wówczas 598 malowideł<sup>31</sup>.

W drugiej połowie XIX w. pałac został otwarty dla zwiedzających. Tym samym rodzina Sanguszków spełniła obietnicę daną Leonowi Rzewuskiemu przy zakupie rezydencji – zbiory zostały uporządkowane i udostępnione zwiedzającym. Jak piszą badacze kolekcji Podhoreckiej, Jan Ostrowski oraz Jerzy Petrus, pałac należał do grona obiektów historycznych cieszących się ogromną popularnością<sup>32</sup>. Podhorce odwiedzali liczni turyści, naukowcy i artyści. W XIX w. pałac zaczęto nazywać „Pomnikiem Dawnego Rycerstwa Polskiego” lub „Panteonem Galicji”<sup>33</sup>. O wrażeniach, jakie na zwiedzających wywoływało zwiedzanie muzeum, można przeczytać w artykule zamieszczonym na łamach „Rozmaitości”. Nieznany autor tak oto relacjonuje swój pobyt w muzeum z dnia 19 lipca 1828 r.: *Zaiste smutne jakieś uczucie opanowało mię w gmachach Podhoreckiego zamku, zdawało mi się, że jestem na pokojach magnata 17go wieku, lub w krainie duchów; wszystko, co mię otaczało, nie było z tego wieku, nawet mój osiwiwały przewodnik dawniejsze przypominał mi czasy. Nie śmiałem przerwać milczenia, ażeby nie obrazić szanownych, otaczających mię na około postaci.*

<sup>28</sup> A.Z. Sołtys, *Archiwalia sanguszkowskie...*, s. 9-14.

<sup>29</sup> Zob. Sanguszko Konstancja z Zamoyskich ur. 1864 żona Eustachego Sanguszki, ANKr, A. Sang koresp. 45, s. 1-980; Korespondencja. Konstancja z Zamoyskich Sanguszkowa (1864-1946) – układ według nadawców A-P, 1890-1931, ANKr, ARS 95, s. 1-680; Korespondencja. Konstancja z Zamoyskich Sanguszkowa (1864-1946) – układ według nadawców Sa, 1890-1931, ANKr, ARS 96, s. 1-1217; Korespondencja. Konstancja z Zamoyskich Sanguszkowa (1864-1946) – układ według nadawców Sa-Rz, 1890-1931, ANKr, ARS 97, s. 1-1420; Korespondencja. Konstancja z Zamoyskich Sanguszkowa (1864-1946) – pojedyncze listy w układzie alfabetycznym, listy nierozpoznane w układzie chronologicznym, 1890-1931, ANKr, ARS 98, s. 1-1268.

<sup>30</sup> J.M. Marszalska, *Biblioteka i archiwum...*, s. 7-204; też, *Sanguszkowa Konstancja z d. Zamoyska (1864-1946)*, *Słownik Pracowników Książki Polskiej*, red. H. Tadeusiewicz, Suplement II, Warszawa 2000, s. 137-138.

<sup>31</sup> A. Hanaka, op. cit., s. 68-77; J.K. Ostrowski, J.T. Petrus, op. cit., s. 39; K. Bańburski, A. Szpunar, op. cit., s. 150.

<sup>32</sup> J.K. Ostrowski, J. T. Petrus, op. cit., s. 39; K. Bańburski, A. Szpunar, op. cit., s. 150.

<sup>33</sup> A. Hanaka, op. cit., s. 69; J.M. Marszalska, *Biblioteka i archiwum...*, s. 129.

*Podhorce śmiało nazwać można Panteonem Galicyi, a Polak tak w nich dumać powinien, jak Włoch na ruinach Herkulanum. Chcący widzieć oryginalne twarze naszych przodków, powinni odwiedzić Podhorce*<sup>34</sup>. Po zwiedzaniu turyści wpisywali się do księgi leżącej na stoliku<sup>35</sup>.

W archiwum podhoreckim zachowały się cztery wspomniane księgi gości pałacu z następujących lat: 1826-1834, 1835-1898, 1923-1930, 1887-1935<sup>36</sup>. Jest to niezwykle cenne źródło, pokazujące przedstawicieli poszczególnych grup społecznych, które odwiedzały rezydencję Podhorecką na przestrzeni dziejów. Księgi gości z lat 1887-1935 oraz 1923-1930 zostały opracowane przez autorkę, zaś dwie pozostałe nadal czekają na opracowanie<sup>37</sup>. Przebadanie wszystkich ksiąg pozwoliłoby pokazać w pełni, jakie grupy społeczne zwiedzały rezydencję, ilość gości oraz wpływ wydarzeń historycznych na zmianę zainteresowania obiektem muzealnym, jakim bez wątpienia był pałac podhorecki.

Rezydencja podhorecka cieszyła się również dużym zainteresowaniem prasy w XIX oraz XX w. W wielu publikacjach pojawiały się artykuły przedstawiające historię rezydencji, rodzinę właścicieli oraz zawierające wrażenia po zwiedzaniu ekspozycji znajdującej się w pałacu. Przebadanie prasy z lat 1865-1939 pozwoliłoby pokazać, jak kształtowany był obraz rezydencji podhoreckiej w społeczeństwie<sup>38</sup>.

### Pałac podhorecki na tle ważnych wydarzeń dziejowych

Najtrudniejsze wyzwania dla badaczy dziejów rezydencji podhoreckiej związane są ze szczegółowym przeanalizowaniem dokumentów źródłowych pod kątem losów pałacu na tle ważnych wydarzeń dziejowych. W latach 1865-1939 dla rezydencji podhoreckiej momentami przełomowymi były: I wojna światowa, wojna 1920 r., obchody 250-lecia rocznicy bitwy pod Wiedniem, wybuch II wojny światowej. Niestety w opracowaniach dotyczących pałacu wydarzenia te przedstawiane są dość lakonicznie. Pewne nowe założenia udało się ustalić Janowi K. Ostrowskiemu, Jerzemu T. Petrusowi oraz J.M. Marszalskiej. Wymienieni badacze przeanalizowali zgromadzony materiał pod kątem badanego przez siebie zagadnienia (galeria obrazów, biblioteka), jednakże wymienione wydarzenia zasługują na oddzielne szczegółowe przebadanie<sup>39</sup>.

<sup>34</sup> S. J., *Jeszcze coś o Podhorcach (list do przyjaciela.)*, „Rozmaitości”, 34/1828, s. 279-280.

<sup>35</sup> Ibidem, s. 280.

<sup>36</sup> Zob. *Księga zwiedzających zamek podhorecki 1826-1834*, ANKr, Arch. Sang., sygn. Podh. II 76, b. s.; *Księga autografów zwiedzających zamek w Podhorcach 1835-1898*, ANKr, Arch. Sang., sygn. Podh. II 189, s. 1-338; *Księga autografów zwiedzających zamek w Podhorcach 1923-1930*, ANKr, Arch. Sang., sygn. Podh. II 191, b. s.; *Księga autografów zwiedzających zamek w Podhorcach 1887-1935*, ANKr, Arch. Sang., sygn. Podh. II 204, b. s.

<sup>37</sup> K. Paduch, *Księga autografów zwiedzających zamek w Podhorcach w latach 1887-1935*, w: *Materiały z międzynarodowej studencko-doktoranckiej konferencji naukowej III Lubelska Jesień Historyczna 24-26. 10. 2014*, red. M. Dolecka, K. Jakimowicz, A. Sykała, Lublin 2015, s. 91-105; też, *Księga autografów zwiedzających pałac w Podhorcach w latach 1923-1930*, „Saeculum Christianum”, 22/2015, s. 253-264.

<sup>38</sup> Zob. S.J., *Jeszcze coś o Podhorcach...*, s. 279-280; E.W., *Podhorce. Dawne i nowe dzieje*, „Życie i Sztuka: pismo dodatkowe, ilustrowane”, 36/1903, s. 1-4; Z. L. [Z. Luba-Radzymiński], *Podhorce*, „Gazeta Narodowa”, 205/1883, b. s.; L. Umański, *Zamek Trzech Hetmanów*, „Czerwony Sztandar”, 49/1941, s. 6; [b. a.], *Podhorce z ich okolicą*, „Rozmaitości”, 114/1819, s. 453-455.

<sup>39</sup> Na temat ewakuacji zbiorów pisali m.in. K. Bańburski, A. Szpunar, op. cit., s. 151-152, A. Aftanazy, op. cit., s. 478-480, J.K. Ostrowski, J.T. Petrus, op. cit., s. 39-40, J.M. Marszalska, *Biblioteka i archiwum...*, s. 137-141; T. Szydłowski, op. cit., s. 94-95.

Podczas I wojny światowej oraz ofensywy bolszewickiej 1920 r. pałac podhorecki był okupowany przez wojska rosyjskie, niemieckie, austro-węgierskie oraz ukraińskie<sup>40</sup>. Szczegółowy opis działań wojennych można prześledzić dzięki pracy *Zamek Podhorecki w okresie wielkiej wojny 1914-1920*. Autorem wspomnianego dzieła jest ówczesny zarządca rezydencji – Marcin Grabikowski. Brak jest opracowania czy też artykułu, którego autor przeanalizowałby informacje zawarte w dziele Grabikowskiego oraz porównał je z zachowanym materiałem źródłowym<sup>41</sup>.

W okresie wspomnianych działań wojennych ówcześni właściciele pałacu starali się ewakuować cenne przedmioty z rezydencji. Wykorzystując chwilowy spokój w działaniach wojennych w sierpniu 1915 r., wywieziono do Sławuty, będącej rezydencją Sanguszków, część kolekcji. Kolejne transporty z cennymi przedmiotami z pałacu podhoreckiego do Gumnisk miały miejsce w sierpniu 1916 oraz w lutym 1917 r. Następnym etapem działań zmierzających do ratowania kolekcji miał miejsce prawdopodobnie w czerwcu 1919 r. Jak podają badacze, pułkownik Morełowski oraz żołnierze 5 pułku Legionów przewieźli portrety z Sali Stołowej do Muzeum Narodowego w Krakowie. Portrety te znajdują się dzisiaj w Muzeum Okręgowym w Tarnowie, gdzie stanowią podstawę galerii podhoreckiej<sup>42</sup>. Z ustaleń autorki wynika, iż pułkownik Morełowski nie zdeponował w czerwcu 1919 r. żadnych przedmiotów. Na podstawie zapisu w Dzienniku Podawczym Muzeum Narodowego w Krakowie pod datą 27 czerwca 1919 r. znajduje się następująca notatka: *Ppor Stefan Modzelewski deponuje obrazy z zamku w Podhorcach, 1 rycinę, trzewik Marysienki i notatnik*. Panu Modzelewskiemu wydano kwit depozytowy szczegółowy, natomiast potwierdzenie odbioru wysłano do dowództwa 4 bat. 5 ppł. Zdeponowane przedmioty zwrócono 14 sierpnia 1928 r.<sup>43</sup>

Wydaje się, iż szczegółowe sprawdzenie dokumentów z lat 1914-1920 zarówno w archiwum rodziny Sanguszków, jak i w instytucjach, w których przedmioty z kolekcji podhoreckiej znalazły schronienie, pozwoli poszerzyć oraz uszczegółwić stan wiedzy o ewakuacji kolekcji podhoreckiej. Należy również przebadać rolę Konstancji z Zamoyskich Sanguszkowej podczas ewakuacji wyposażenia rezydencji podhoreckiej. Ważnym aspektem, na który badacze pałacu nie zwrócili dotychczas uwagi, są wiadomości z artykułów prasowych donoszące o zagrożeniu zbiorów podhoreckich<sup>44</sup>.

Gruntownego przebadania wymagają również prace mające na celu przywrócenie świetności pałacu w Podhorcach podjęte w latach trzydziestych XX w. Działania te związane były z obchodami 250 rocznicy bitwy pod Wiedniem przypadającej w roku 1933. W ramach prac związanych z przygotowaniem pałacu do tej uroczystości z polecenia Aleksandra Czołowskiego, zgodnie z wolą Romana Władysława Sanguszki, inwentaryzację zbiorów zlecono

<sup>40</sup> K. Bańburski, A. Szpunar, op. cit., s. 151; J.K. Ostrowski, J.T. Petrus, op. cit., s. 39-40.

<sup>41</sup> Zob. M. Grabikowski, *Zamek w Podhorcach w okresie wielkiej wojny 1914-1920: kronika Burgrabiego Marcina Grabikowskiego*, Gumniska 1931 s. 1-59.

<sup>42</sup> J.K. Ostrowski, J.T. Petrus, op. cit., s. 40; E. Chwałewik, op. cit., s. 72; K. Bańburski, A. Szpunar, op. cit., s. 152; T. Szydłowski, op. cit., s. 94-95.

<sup>43</sup> Korespondencja własna z Muzeum Narodowego w Krakowie z dnia 18.07. 2014 r.

<sup>44</sup> Zob. [b. a.], *Podhorce*, „Rzeczypospolita”, 44/1920, b. s.; J. Sas Zubrzycki, *Pamiętki Narodowe w Podhorcach*, „Gazeta Wieczorna”, 4335/1918, b. s.; tenże, *Pamiętki Narodowe w Podhorcach*, „Gazeta Wieczorna”, 4339/1918, b. s.; tenże, *Pamiętki Narodowe w Podhorcach*, „Gazeta Wieczorna”, 4341/1918, b. s.; tenże, *Pamiętki Narodowe w Podhorcach*, „Gazeta Wieczorna”, 4343/1918, b. s.; tenże, *Pamiętki Narodowe w Podhorcach*, „Gazeta Wieczorna”, 4345/1918, b. s.; tenże, *Pamiętki Narodowe w Podhorcach*, „Gazeta Wieczorna”, 4349/1918, b. s.; [b. a.], *Zniszczenie zamku w Podhorcach*, „Gazeta Wieczorna”, 4699/1919, b. s.



kustosowi Muzeum im. Jana III Sobieskiego we Lwowie – Rudolfowi Mękickiemu i jego żonie Julii. Prace inwentaryzacyjne rozpoczęły się w roku 1932 lub 1933 i trwały do 1939 r.<sup>45</sup> Wówczas przywieziono z Gumnisk część obrazów, a nad nowym urządzeniem wewnątrz pałacowych czuwali Rudolf i Julia Mękicy. Ponieważ odtworzenie wewnątrz pałacowych z powodu dużych zniszczeń było niemożliwe, Mękicy zaaranżowali wewnątrz pałacowe według reguł nowoczesnej ekspozycji muzealnej. Kierując się tematem dzieł, w kaplicy powieszono obrazy religijne, a w Sali Stołowej trzy duże obrazy z XVII w. o tematyce historycznej<sup>46</sup>. Moment ten w dziejach rezydencji nie doczekał się jeszcze szczegółowego oddzielnego opracowania.

Jednym z najmniej przebadanych okresów w dziejach rezydencji podhoreckiej jest wybuch II wojny światowej. Moment ten kończy ostatecznie okres świetności pałacu w Podhorcach. Badacze rezydencji piszą lakonicznie, iż ostatni właściciel rezydencji, książę Roman Władysław Sanguszko, we wrześniu 1939 r. wywiózł z Podhorców i Gumnisk najcenniejsze pamiątki. Przez Francję udał się do Brazylii, gdzie obecnie znajduje się część podhoreckiej kolekcji, będącej pod opieką Fundacji Sanguszków w Sao Paulo<sup>47</sup>. Wydaje się mało prawdopodobne, aby ostatni właściciel pałacu nie zostawił żadnych wskazówek dotyczących zabezpieczenia swojej rezydencji, a nawet później, będąc za granicą nie zabiegał o ratowanie swojego majątku.

### Administracja dobrami podhoreckimi w latach 1865-1939

Najmniej przebadaną kwestią w dziejach pałacu w prezentowanym okresie jest administracja i opieka nad dobrami podczas nieobecności właścicieli w Podhorcach. Wiadomo, iż książę Eustachy Stanisław Sanguszko na zarządcę pałacu wyznaczył Antoniego Kryczyńskiego, a po jego śmierci 15 kwietnia 1890 r. jego syna Władysława Kryczyńskiego<sup>48</sup>. Tak więc administracja dobrami podhoreckimi wymaga szczegółowego przebadania. Kilka informacji na temat zarządu dóbr podhoreckich znajduje się w *Kronice Podhoreckiej* z lat 1876-1906. Zawarte w niej informacje wskazują, iż w 1890 r. zarządcą pałacu był Władysław Kryczyński, zaś leśniczym i rządcą dóbr był wówczas Juliusz Tobis (Tabis), natomiast drugim leśniczym i kasjerem dóbr był Karol Petzel. Jak podaje zapis w kronice z dnia 16 sierpnia 1903 r., na stanowisku zarządcy dóbr Karola Petzela zastąpił przybyły z Gumnisk Antoni Szamlewicz. Natomiast od 1 lipca 1906 r. funkcję zarządcy pałacu sprawował Marcin Grabikowski<sup>49</sup>.

Przebadanie historii rezydencji w Podhorcach pod kątem wskazanych przez autorkę zagadnień pozwoli w znacznym stopniu uzupełnić stan wiedzy o pałacu podhoreckim w latach 1865-1939.

<sup>45</sup> R. i J. Mękicy, *Inwentarz zabytków ruchomych zamku w Podhorcach*, Podhorce 1939, Ośrodek Dokumentacji Zabytków w Warszawie, nr inw. 732, s. 2; R. i J. Mękicy, *Wyciąg z inwentarza zabytków ruchomych Zamku w Podhorcach*, Podhorce 1939, Muzeum Wojska Polskiego w Warszawie, nr ewid. 2840, s. 1.; J.K. Ostrowski, J.T. Petrus, op. cit., s. 40-41; K. Bańburski, A. Szpunar, op. cit., s. 152; J. Nowak, *Fragment plotu namiotu Stanisława Mateusza Rzewuskiego ze zbiorów zamku w Podhorcach*, „Kronika Zamkowa”, nr 1-2/55-56/2008, s. 53.

<sup>46</sup> J.K. Ostrowski, J.T. Petrus, op. cit., s. 41.

<sup>47</sup> Ibidem, s. 41; A. Hanaka, op. cit., s. 70; J.K. Ostrowski, J.T. Petrus, op. cit., s. 41.

<sup>48</sup> K. Bańburski, A. Szpunar, op. cit., s. 150; W. Kryczyński, op. cit., s. 37; *Kronika Podhorecka...*, s. 6-11.

<sup>49</sup> *Kronika Podhorecka...*, s. 11, 15-16.

**Palace in Podhorce in the years 1865 -1939 state of research  
and research postulates**

**Summary**

The palace in Podhorce has been, and remains, the subject of many studies and articles, but not all aspects of the history of this residence have been studied. This paper presents the state of research on the history of the Podhorce palace in the years 1865-1939. Ownership of the palace by Princess Constance of Zamoyskich Sanguszko (1864-1946) and Stanisław Eustachy Sanguszko (1842-1903) still awaits studying. For researchers of the mansion Podhorce history, the most difficult challenges are related to detailed examining of source documents presenting fortunes of the palace on a background of important historical events. In the years 1865-1939 breakthrough moments for the Podhorce mansion were: World War I, the war of 1920, the celebration of the 250th anniversary of the Battle of Vienna, the outbreak of World War II. However the administration and care of goods in Podhorce is the issue least studied.

**Keywords:** Podhorce, Podhorodecki palace, Podhorecki collections, Władysław Jerome Sanguszko (1803-1870), Constance of Zamoyskich Sanguszko (1864-1946).

**Nota o Autorze:** Katarzyna Paduch, absolwentka historii na Uniwersytecie Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie. Obecnie doktorantka Wydziału Nauk Historycznych i Społecznych Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie. Zainteresowania badawcze: historia kultury, historia książki, dzieje bibliotek rodowych.